

СИСТЕМА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРИНЦИПІВ, ЯК РЕГУЛЯТОР ДІЙ ПОДОЛАННЯ ДЕПРЕСИВНОСТІ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

Поленкова М.В.

Чернігівський національний технологічний університет

Розглянута система індикаторів якості життя сільського населення. Доведено, що кількісні показники характеризують якість життя сільського населення регіону та відображають результати функціонування інфраструктури, а результатами є показники, які оцінюють ступінь задоволення потреб населення. Сформульована система принципів подолання депресивності сільських територій. Виділено дві групи принципів: загальносистемні та регіональні.

Ключові слова: депресивна сільська територія, якість життя, соціальна інфраструктура, система принципів, індикатори якості життя, інтегральна оцінка.

Постановка проблеми. В останні десятиліття багатоміжних зарубіжних та вітчизняних дослідницьких організацій зайнялися проблемою пошуку методів, що дозволяють одночасно враховувати не тільки економічну, а й соціальну сторону розвитку конкретних країн і регіонів. У контексті світогосподарських тенденцій концепція якості життя стає ідеологією, яка стверджує, що ключовим джерелом економічного зростання виступають людські ресурси, якість яких багато в чому визначає успіх економічного і соціального розвитку.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій з проблематики подолання депресивного стану сільських територій свідчить про відсутність єдиного підходу до вирішення даного питання [1; 2; 3]. На нашу думку необхідно застосовувати цільовий підхід, тобто чітко визначати кінцеву мету діяльності, сукупність показників та їх кількісну векторну детермінанту, котра надає сенсу функціонуванню і розвитку системи життєзабезпечення сільського населення.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Сучасний напрям дослідження принципово відрізняється від попереднього, тому що визначальна роль у розвитку сільських територій відводиться людині, селу, сільському соціуму. Ідеологією і методологією сільського розвитку має стати спасіння села та селянства, селяноцентричний або людиноцентричний підхід [5]. Людський капітал стає головним рушійним фактором сучасного соціально-економічного розвитку.

Мета статті. Головною метою роботи є дослідження, узагальнення та формулювання системи принципів подолання депресивності сільських територій.

Виклад основного матеріалу. Функціонування соціальних, економічних, екологічних, інституційних і господарських аграрних систем здійснюється виключно в інтересах сільської людини. Економічний розвиток країни залежить в першу чергу від населення, що проживає на її території, оскільки саме людина в кінцевому підсумку є виробником і споживачем будь-якого матеріального продукту, і в розвитку людини закладені найважливіші ресурси і потенціал економічного зростання держави.

Поняття «якість життя» можна розглядати у двох варіантах: у широкому сенсі – це категорія, яка відображає зміст життя суспільства в цілому і об'єднує три взаємопов'язані системи: захищеність, гарантованість і забезпеченість. Критерій захищеності населення відображає довіру до влади; характеризує екологічне навантаження на навколишнє природне середовище; передбачає формування стратегії економічного управління регіоном; рівень злочинності. Критерій забезпеченості населення полягає у розробці системи державних соці-

альних стандартів. Критерій гарантованості передбачає якість освіти, зайнятість населення, охорону здоров'я. У вузькому розумінні якість життя населення – це інтегральні системоутворюючі показники задоволення його потреб.

При оцінці системи життєзабезпечення сільського населення у контексті сталого сільського розвитку основними складовими є економічні, соціальні, екологічні та інституційні компоненти [4]:

$$I_{nk} = i_{nk}^{\text{екон.}} + i_{nk}^{\text{соц.}} + i_{nk}^{\text{екол.}} + i_{nk}^{\text{інст.}}, \quad (1)$$

де I_{nk} – комплексна інтегральна оцінка сталого розвитку сільських територій n -го поселення в k -му році;

$i_{nk}^{\text{екон.}}$ – окрема інтегральна оцінка економічної складової сталого розвитку сільської території n -го поселення в k -му році;

$i_{nk}^{\text{соц.}}$ – окрема інтегральна оцінка соціальної складової сталого розвитку сільської території n -го поселення в k -му році;

$i_{nk}^{\text{екол.}}$ – окрема інтегральна оцінка екологічної складової сталого розвитку сільської території n -го поселення в k -му році;

$i_{nk}^{\text{інст.}}$ – окрема інтегральна оцінка інституційної складової сталого розвитку сільської території n -го поселення в k -му році.

На основі проведених досліджень ми дійшли висновку, що в якості головних показників оцінки рівня впливу сільського розвитку на стан депресивності сільських територій необхідно обрати індекси розвитку їх господарського комплексу, екістичного потенціалу, відтворення сільського соціуму та екологічної напруженості проживання сільського населення. Запропоновано на мезорівні використовувати інтегральний індекс оцінки сталого розвитку сільських територій, кінцева формула якого матиме вигляд:

$$I_{nk} = \sqrt[4]{I_{nk}^{\text{екон.}} \cdot I_{nk}^{\text{соц.}} \cdot I_{nk}^{\text{екол.}} \cdot I_{nk}^{\text{екіст.}}}, \quad (2)$$

де I_{nk} – інтегральний індекс комплексної оцінки розвитку сільських територій n -го регіону в k -му році;

$I_{nk}^{\text{екон.}}$, $I_{nk}^{\text{соц.}}$, $I_{nk}^{\text{екол.}}$, $I_{nk}^{\text{екіст.}}$ – сукупна оцінка рівня економічної, соціальної, екологічної, екістичної складових розвитку сільської території n -го регіону в k -му році.

Між якістю життя і соціальною інфраструктурою села існує прямий зв'язок – вони знаходяться у відносинах «мета – засоби» (рис. 1). Розвиток інфраструктури не повинен стати самоціллю – вона створює умови для підвищення якості життя, тому кількісні показники, що характеризують якість життя сільського населення регіону, або індикатори сталого сільського розвитку, відображають результати функціонування інфраструктури, а результатами є показники, які оцінюють ступінь задоволення потреб населення.

Аналіз впливу економічного зростання на подолання депресивності сільських територій не створює складнощів і в цілому є традиційним.

Натомість дослідження соціального розвитку, як одного з напрямків підвищення конкурентоспроможності аграрних територій, потребує розробки чисельних наукових критеріїв та показників-індикаторів для розгляду методологічних аспектів формування сільської соціальної територіальної інфраструктури. Серед цілого ряду показників варто обирати ті, які найповніше характеризують рівень розвитку соціальної інфраструктури і стану соціально-економічного середовища сільської місцевості.

Досліджуючи умови життя сільського населення, варто підкреслити їх тісний зв'язок зі станом сільської соціальної інфраструктури, до якої належать об'єкти житлового і комунального господарства, соціально-культурного призначення, охорони здоров'я, а також торгівлі, громадського харчування і побутового обслуговування. Аналізуючи кількісні характеристики житлового фонду в контексті рівня життя сільських територій, необхідно зазначити, що наявність житла, його площа, кількість кімнат більш актуальні для жителів міст, у сільській же місцевості такі показники є досить відносними, дослідження умов проживання селян, на нашу думку, потрібно проводити переважно на основі аналізу якісних характеристик житлового фонду. До показників-індикаторів, що характеризують якість житлових умов, відносять: площу житла на одного мешканця (м²); частку аварійного та ветхого житла в його загальній площі (%); питому вагу житлового фонду, обладнаного інженерними комунікаціями (водопровід, каналізація, центральне опалення, газ, гаряче водо-

постачання, ванни) (%); розподіл домогосподарств за часом будівництва їхнього житла (%).

Наступна група показників-індикаторів оцінки сільської інфраструктури – це показники забезпечення сільських населених пунктів об'єктами освіти та культури, що дозволяють сільським дітям та молоді стати конкурентоспроможними при виборі місця навчання та майбутньої професії. Дослідження даного аспекту рівня життя сільських мешканців ґрунтується на аналізі ряду показників: кількість дітей, які відвідують дитячі дошкільні установи, в розрахунку на 100 дітей у віці до 6 років; кількість учнів на одну школу; число місць у закладах клубного типу у розрахунку на 1000 жителів.

Вагомий вплив на якість життя селян справляє мережа об'єктів соціальної інфраструктури, що належать до галузі охорони здоров'я.

Цей аспект якості життя сільського населення доцільно дослідити за допомогою індикаторів, які характеризують доступність послуг охорони здоров'я і соціальної допомоги. З урахуванням модернізації охорони здоров'я, яка здійснюється в сільській місцевості, суттєво скорочується мережа медичних закладів, у результаті чого порушується право сільського населення на доступність медичної допомоги. До показників даної групи відносять: забезпеченість сільських територій медичними закладами (дільничні лікарні, амбулаторно-поліклінічні заклади, ФАП, %); чисельність лікарів і середнього медичного персоналу, %; забезпеченість сільського населення лікарняними ліжками.

Слід зауважити, що структурно-територіальна організація сільської інфраструктури фрагментарна, тому комплекс соціальних об'єктів для конкретної території визначається потребами і перевагами населення. Крім того, зважаючи на демографічну ситуацію у сільській місцевості, може бути невиправданим відкриття певних соціальних закладів.

Відсутність того чи іншого об'єкта соціальної інфраструктури у сільському пункті може значною мірою нівелюватися їх наявністю у навколишніх поселеннях. При цьому для потенційного споживача таких послуг актуальним є не лише наявність об'єкта, а й відстань до нього. Ця особливість сільської місцевості відображена в аналізі показників розподілу сільських населених пунктів, що не мають дитячих дошкільних закладів, шкіл та лікарняних закладів за відстанню до найближчих населених пунктів, де такі установи є.

Проживання сільських жителів значною мірою залежить від кількісних та якісних характеристик інженерної інфраструктури, до якої належать мережа автомобільних шляхів та об'єкти зв'язку. Рівень розвиненості транспортної мережі сприяє підвищенню мобільності сільського населення, кращому доступу усіх виробників сільськогосподарської продукції до ринків збуту їх продукції, знижує ризик неотримання населенням того чи іншого виду послуг з медичної допомоги тощо. Проаналізувати даний аспект якості життя сільського населення можна за допомогою групи показників: рівень забезпеченості сільських поселень під'їзними автомобільними шляхами із твердим покриттям, %; питома вага сільських доріг із твердим покриттям, %; питома вага сільських населених пунктів, що не мають доріг із твердим покриттям, %; питома вага сільських насе-

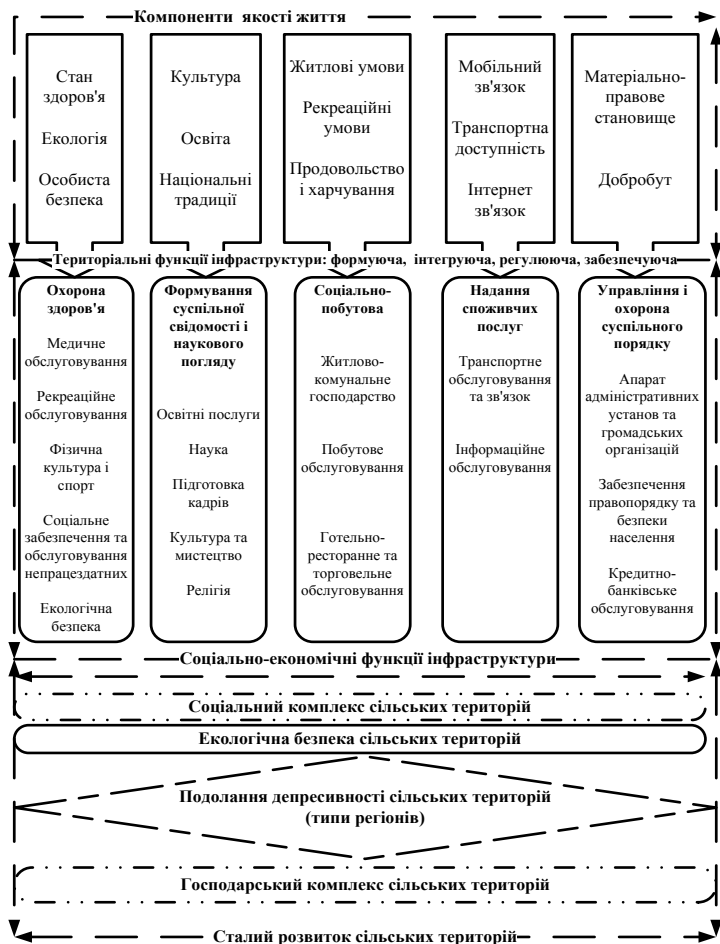

Рис. 1 Взаємозв'язок між якістю життя і сільською соціальною територіальною інфраструктурою

лених пунктів, розташованих на відстані понад 10 км від дороги з твердим покриттям, %; питома вага сільських населених пунктів, у яких відсутні обладнані зупинки громадського транспорту, %; питома вага сільських населених пунктів, розташованих на відстані понад 10 км до обладнаних зупинок громадського транспорту, %.

Розглянута система індикаторів якості життя сільського населення дозволяє не лише оцінити рівень життя населення і стан соціальної інфраструктури села, але і гостроту депресії сільської території в цілому.

Проведені дослідження і досвід розвинених країн доводять доцільність створення розвинутої сільської соціально-інженерної інфраструктури як головної передумови подолання депресивності відсталіх територій. З огляду на це і у відповідності до сукупності визначених цілей необхідно сформулювати головні принципи стимулювання розвитку регіонів та подолання їх депресивного стану.

У Законі України «Про стимулювання розвитку регіонів» прописані принципи стимулювання розвитку депресивних територій, але, враховуючи принципи регіональної політики та європейські підходи до стимулювання розвитку регіонів, слід удосконалити і розширити систему конкретних регулятивних дій. Результати проведеного дослідження дозволили сформулювати систему принципів подолання депресивності сільських територій. Їх можна поділити на дві групи: загальносистемні та регіональні.

Необхідність визначення загальносистемних принципів пов'язана з тим, що сільська територія є підсистемою державного управління і, одночасно, самостійною господарюючою системою. До цієї групи доцільно включити принципи відповідальності, об'єктивності і відкритості, концентрації ресурсів, цілеспрямованості, системності, ієрархічності, селективності, врахування впливу факторів зовнішнього середовища, інформаційної достатності.

Принцип відповідальності. Всі ресурси сільських територій, особливо земельні, становлять матеріальну основу існування сільських мешканців незалежно від форм власності, є обмеженими і мають використовуватися з урахуванням потреб нинішнього і майбутніх поколінь.

Принцип об'єктивності та відкритості має декілька аспектів застосування, зокрема його необхідно враховувати: а) при визначенні переліку депресивних територій; б) при наданні територіям статусу депресивної; в) при розподілі фінансових ресурсів на стимулювання розвитку чи подолання стану депресивності територій.

Принцип концентрації ресурсів передбачає зосередження на проблемних територіях основних ресурсів розвитку: фінансових, трудових, технічних, технологічних. Оскільки депресивна територія не має власних засобів для нормалізації відтворювального процесу, то вона потребує додаткових фінансових ресурсів для підтримки окремих його форм господарювання.

Принцип цілеспрямованості передбачає визначення кінцевої мети, пріоритетності цілей, які найкраще можна сформулювати на низовому рівні. Для забезпечення результативності у розвитку сільських територій необхідно закріплення даної цілі у нормативно-правових документах.

Принцип системності означає розгляд управління проблемними територіями як системами з урахуванням специфічних причин відсталості та гостроти депресії для вибору конкретних регулятивних дій.

Принцип селективності передбачає, з одного боку, вибір більш проблемних територій, з іншого – розробку спеціальних програм подолання стану депресивності окремих територій. Останній аспект базується на використанні індивідуального підходу виділення кожної території із депресивним станом.

Принцип недопустимості використання коштів програм на вирішення поточних проблем. Програми подолання стану депресивності території повинні мати своє фінансове забезпечення. Згідно чинного законодавства фінансові ресурси, призначені для подолання стану депресивності території, не враховуються при прийнятті рішень про надання певним територіям традиційних субвенцій та трансфертів. При цьому зазначені ресурси не можуть використовуватися для вирішення поточних проблем регіону, а лише на фінансування тих заходів, які передбачені програмою подолання стану депресивності території.

Принцип врахування впливу факторів зовнішнього середовища. Кожна сільська територія – це багатофункціональна складна відкрита соціально-економічна система, на яку впливає велика кількість факторів зовнішнього середовища, як загальнодержавних, так і глобальних. Тому політика, яка направлена на подолання депресивності сільських територій, повинна враховувати можливості впливу цих факторів, а сільське середовище повинно мати соціально-економічні можливості для адаптування до умов глобалізації.

Принцип інформаційної достатності передбачає наявність інформаційного забезпечення, формування системи статистичних методів, системи показників якості життя сільського населення, особливо проблемних територій.

Друга група – регіональні принципи подолання депресивності сільських територій – забезпечують ефективний розвиток якості життя сільського населення. В цю групу ми включили принципи комплексності, сталості, урахування потреб і баланс інтересів соціальних груп сільського населення, полісуб'єктності, інноваційності, науковості, спадковості, операціональності показників, ефективності.

Принцип комплексності управління якістю життя сільського населення забезпечує розвиток всіх складових якості життя. При цьому необхідно враховувати взаємозв'язок між усіма його елементами, оскільки вони істотним чином взаємодіють один з одним.

Принцип сталості припускає спільний розвиток трьох основних сфер життєдіяльності сільської території: економічної, соціальної, екологічної. Управління якістю життя населення депресивних сільських територій забезпечується за рахунок збалансованого розвитку цих складових, при цьому розвиток сільськогосподарського виробництва має створювати умови для функціонування соціальної сфери та зберігати екологічну рівновагу в регіоні.

Принцип урахування потреб і баланс інтересів соціальних груп сільського населення передбачає включення до суб'єктів управління якістю життя сільського населення не тільки регіональних органів влади, але і недержавних суб'єктів, таких як профспілки, суспільні організації, політичні партії, комерційні організації і місцеве населення. Недотримання даного принципу може привести до суттєвих перекосів у соціальній структурі сільського населення і зниження рівня соціальної безпеки сільських територій.

Принцип інноваційності. Залучення технологічних інновацій, сучасних інформаційних технологій, управлінських інновацій, економічних і наукових нововведень дозволить створити потенціал розвитку для майбутніх поколінь.

Принцип науковості спрямований на практичне використання розроблених науково-методичних інструментів управління.

Принцип спадковості передбачає збереження досягнутих позитивних результатів розвитку в різних сферах життєдіяльності сільських територій та закріплення їх при реалізації нових концепцій розвитку.

Принцип операціональності показників. Використання даного принципу необхідне для розробки системи показників планування, моніторингу, оцінки і контролю якості життя сільського населення. Ця система має відповідати таким вимогам: вимірність, порівнянність, доступність, обґрунтованість.

Принцип ефективності. Ефективність управління якістю життя сільського населення визначається переважно співвідношенням витрат і досягнутих результатів, цільовою соціальною ефективністю. Таке управління пов'язано з підвищенням якості життя сільського населення на проблемних територіях і є досить витратним процесом, який потребує великих фінансових і матеріальних вкладень на всіх рівнях розвитку.

Запропонована система принципів повинна забезпечити більш ефективне досягнення цілей управління якістю життя сільського населення при подоланні депресивності сільських територій. Сформульовані у дослідженні принципи стимулювання розвитку депресивних сільських територій мають стати основою для визначення напрямів і розробки програм їх санації.

Висновки та пропозиції. Розглянуто та розширено систему принципів подолання депресивності сільських територій, які прописані у Законі України «Про стимулювання розвитку регіонів», що, враховуючи принципи регіональної політики та європейські підходи до стимулювання розвитку регіонів, дозволило диференціювати їх на загальносистемні (відповідальності, об'єктивності і відкритості, концентрації ресурсів, цілеспрямованості, системності, ієрархічності, селективності, врахування впливу факторів зовнішнього середовища, інформаційної достатності) та регіональні (комплексності, сталості, урахування потреб і баланс інтересів соціальних груп сільського населення, полісуб'єктності, інноваційності, науковості, спадковості, операціональності показників, ефективності).

Список літератури:

1. Барановський М. О. Методологічні засади аналізу процесів регіональної депресивності [Електронний ресурс] / М. О. Барановський // Часопис соціально-економічної географії: міжрегіон. зб. наук. праць. – 2008. № 5. Режим доступу до журналу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Chseg/2008_5/Baranovskiy.pdf
2. Барановський М. О. Про механізми забезпечення збалансованого розвитку депресивних аграрних територій / М. О. Барановський // Економіка України. – 2006. – № 11. – С. 124-128.
3. Барановський М. О. Сільські депресивні території Полісся: особливості розвитку та санації / Н. О. Алешугіна, М. О. Барановський, О. В. Барановська, О. О. Зеленська та ін; Ніжин: ТОВ «Видавництво» Аспект-Поліграф», 2010. – 315 с.
4. Меренкова И. Н. Устойчивое развитие сельских территорий: теоретико-методологические аспекты оценки / И. Н. Меренкова //
5. Прокопа І. В. Депресивність аграрних територій: український вимір / І. В. Прокопа, Л. О. Шепотько // Економіка України. – 2003. – № 7. – С. 59 – Регіональна економіка: теорія і практика. – 2010. – № 25(160). – С. 49-55.

Поленкова М.В.

Чернігівський національний технологічний університет

СИСТЕМА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧЕСКИХ ПРИНЦИПОВ, КАК РЕГУЛЯТОР ДЕЙСТВИЙ ПРЕОДОЛЕНИЯ ДЕПРЕССИВНОСТИ СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ

Аннотация

Рассмотрена система индикаторов качества жизни сельского населения. Доказано, что количественные показатели характеризуют качество жизни сельского населения региона и отражают результаты функционирования инфраструктуры, а результатами являются показатели, которые оценивают степень удовлетворения потребностей населения. Сформулирована система принципов преодоления депрессивности сельских территорий. Выделены две группы принципов: общесистемные и региональные.

Ключевые слова: депрессивная сельская территория, качество жизни, социальная инфраструктура, система принципов, индикаторы качества жизни, интегральная оценка.

Polenkova M.V.

Chernihiv National Technological University

SYSTEM OF SOCIO-ECONOMIC PRINCIPLES, AS REGULATOR OF OVERCOME THE DEPRESSION RURAL

Summary

A system of indicators of quality of life of the rural population. It is proved that the quantitative indicators characterize the quality of life of the rural population of the region and reflect the results of infrastructure, and the results are indicators that assess the degree of satisfaction of the needs of the population. A system of principles was created to overcome depressed rural areas. Two groups of principles: system-wide and regional.

Keywords: depressed rural area, quality of life, social infrastructure, a system of principles, quality of life indicators, integral evaluation.